

Գ Ր Ա Խ Ո Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

„ԵՋՆԿԱՆՆԵՆ ԵՂԾ ԵՂՆԻՊՈՅ Ի ԶԱՅԱՊԻՎՈՒԹԻՒՆ ԸՆՏՈՒԹՈՑ ԺՄԱՐՔՆ“

Երկու խոսքը, ներածությունը և աշխարհարար քաղաքականությունը՝
ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԽԱԶԱՍՏԱՆԻ

(Բուենոս-Այրես, 1951 թ., տպարան «Արարատ», ԺՂ + 148 հանդիպադիր կրկնված էջեր)

Թյուրքիայի Հայոց Պատարար ամենապատիվ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Խաչատրյանը Բուենոս-Այրեսի «Արարատ» տպարանից լույս է բնծայել հայ միջնադարյան փիլիսոփայական մտքի ավագագույն ներկայացուցիչ Եղնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» աշխատության աշխարհարար քաղաքականությունը:

Եղնիկ Կողբացին, իր խոթաբանաց մտքով, գիտական բազմակողմանի պատրաստությամբ, հատկապես ոսկեդրոյիկ ու բյուրեղացած գրաբարով, իրավամբ, գրել-խավորում է 5-րդ դարի հայ մտքի հսկաների սերունդը:

Եղնիկ Կողբացին հայ մատենագիրների այն հազվագյուտ թվին է պատկանում, որոնց գրվածքները, ցավոք սրտի, մեզ են հասել միայն մեկ (ունիկոմ) ձևագիր օրինակով:

Այդ ձևագիրը, որ ընդօրինակել է Լուսեր գրիչը, հավանաբար Գլաձորցի, 1280 թվականին Ներսես Վարդապետի և նրա աշակերտ Սասյու պատվերով, այժմ գույգուրանքով պահվում է Հայկական ՍՍՌ Պետական Մատենադարանում: Զեռագիրը 1762 թվականին Զմյուռնիայում տպագրվելուց հետո, կարծվում էր, թե այրվել է 1845 թվականին Զմյուռնիայում պատահած հրդեհի ժամանակ, բայց 1902 թվականին քաղաքականապես փրկման համար պահպանվելու է. Աճառյանը, էջմիածնի մատենադարանում կատարած պրպտումների քննությամբ, կարողացավ դանել Եղնիկի ընդմիջող կորած համարված այդ ձևագիրը: Հետագայում Գ. Տեր-Մկրտչյանն ու Զ. Աճառյանը, իրենց «Քննություն և համեմատություն Եղնիկյան ներառված ձևագրի» մեջ, որը լույս տեսավ նախ 1904 թվականին «Հանդես ամսօրնայի» մի շարք համարներում, իսկ հետո, նույն տարում՝ առանձին գրքուկով, կարողացան պարզել, թե Եղնիկի հիշյալ ձևագիր օրինակը հիմք է հանդիսացել Եղնիկի բոլոր տպագիր հրատարակությունների համար: Եղնիկի սույն ձևագրի

գիրը այժմ գրանցված է Երևանի Պետական մատենադարանի 1097 համարի տակ (անցյալում նրա համարն է եղել 1111, իսկ ըստ Կարինյան ցուցակի՝ 1091): Եղնիկի հիշյալ աշխատությունը ընդօրինակված է ձևագրի 187ր.—314ր էջերում:

Եղնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» աշխատությունը դարերի քննաքննությամբ շատ բարձր է գնահատվել թե՛ հայ և թե՛ օտար գիտականների և քննադատ հատակության կողմից: Առաջին անգամ Եղնիկը լույս է տեսել Զմյուռնիայում 1762 թվականին Մատենի Մարկոսի տպարանից և Արարատ վարդապետի ջանքերով ու Հակոբ Նալբանդյանի գիտուն և աստվածաբան Պատրիարքի հրա-

մանով և սրբագրությամբ, Առաջարանը գրել է Հակոբ Նալբանդյան Պատրիարքը: Եղնիկի այդ առաջին հրատարակության վերնագրին է՝ «Իբրև ընդդիմություն առաւել ի Սրբոյ Եղնիկայ Կողբացոյ Հայոց վարդապետէ մեծ ի յաշկերտէ մեծի քաղաքանէ մեծոյ՝ Սրբոյն Մեսրոպայ»: Երկրորդ անգամ նա լույս է տեսել Վենետիկում, Մխիթարյանների Ս. Ղազարի տպարանից 1826 թվականին, բազմամուտ Զ. Արսեն վարդապետ Բագրատունու հրատարակությամբ: Բագրատունին, նկատի ունենալով, որ հասած միակ ձևագրում չի պահպանվել Եղնիկի աշխատության վերնագիրը, տպագրել է ինքն էլ իր հերթին այն կերպ՝ «Եղծ աղանդոց» նոր անունով, և ահա՛ այդ անունն էլ մինչև օրս մնացել է իշխող հայ մատենագրության մեջ: Երրորդ անգամ Եղնիկը հրատարակվել է դարձյալ Վենետիկում 1850 թվականին: Զորրորդ տպագրությունը կատարվել է Փարիզում 1860 թվականին, հայանի Արամյանի տպարանից: Հինգերորդ անգամ հրատարակվել է 1863 թվականին դարձյալ Վենետիկում: Կոստանդնուպոլսում 1864 թվականին Եղնիկը լույս է տեսնում վեցերորդ անգամ: Սրանից հետո Եղնիկի «Եղծ աղանդոց»

բաղադրականներ անկման եզրին հասած Հայաստանի համար, օտարոտի հակազդեցությունների դեմ խոչալուցող մի ուժեղ հակաճատություն է ու հայերի սրբազան հավատքին ու դրանով էլ Հայաստանի ինքնուրույնության պահպանմանը նվիրված մի խոշոր փոթոլ:

Իր «Երկու խոսք»ում ամենապատիվ Գարեգին Պատրիարքը նշում է Եզնիկի մասին գրված և կարևոր նշանակություն ունեցող բոլոր այն աշխատությունները, որոնք իր աչքի տակ է ունեցել թարգմանություններ ընթացքում: Այսպես ներածական մասում (էջ Բ—ԺԶ) ամենապատիվ Գարեգին Պատրիարքը ամփոփ, բայց միանգամայն բավարար կենսագրական տեղեկություններ է հաղորդում հեղինակի կյանքի, գործունեության և թողած ժառանգության մասին:

Եզնիկի թարգմանությունը ընդգրկում է 148 կերկնրված (այսինքն՝ 296) էջ, հանդիպագրությամբ դրար բնագրի, մի բան, որ մեծապես հեշտացնում է ուսումնասիրողների աշխատանքը:

Թարգմանության լեզուն միանգամայն պարզ ու հստակ է՝ պահպանելով հանդերձ իր պատկերավորությունն ու գեղեցկությունը:

Նկատի ունենալով, որ Եզնիկի աշխատության միակ մեղ հասած ձևագիրը անվերնագիր է և կրում է միայն «Երանելուն Եզնիկյ վարդապետի» կարմիր թանաքով գրված խորագիրը և որը ուրիշ մի գրչի կողմից ուղղվել է՝ սե թանաքով ավելացնելով որոշ տառեր և մի բառ և ստացվել է հետևյալը՝ «Երանելուն Եզնիկ վարդապետին Կողբացուն», և որը Զմյուռնիայի 1762 թվականի հրատարակության մեջ անվանվել է «Գիրք ընդդիմութեան», իսկ սկսած 1826-ից՝ «Եղծ աղանդոց», թարգմանիչ սրբազանը Եզնիկի գործը ճիշտ կերպով անվանել է «Եղծ աղանդոց ի ջատագովութիւն Աստուծոյ ճշմարտի», հատկապես նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ այս գործը բացի բրիտանական բոլոր տեսակի հակառակորդների ուսմունքները հերքելուց, սրանցից մի ջատագովություն է՝ ուղղված Աստուծուն: Այս նոր վերնագիրը, մենք ևս կարծում ենք, որ լիապես արդարացնում է Եզնիկի աշխատության բովանդակությունը:

Դարձյալ ճիշտ են կատարված թարգմանչի կողմից Եզնիկի աշխատության առանձին գլուխների մեծ մասի վերնագրումները (օրինակ՝ «Կենդանիներու բնագ-

րը», «Երազները, տեսիլները և ցնորքները» և այլն) և մեծապես դուրացնում են գրքի ընթերցումը:

Ամենապատիվ Սրբազանը թեև չի կարողացել օգտվել ուղղակի Եզնիկի միակ ձևագրից, իսկ մյուս կողմից՝ ներածականում համեստորեն նշել՝ թե որպես թարգմանություն բնագիր ունեցել է վենետիկի Միսի-թարյաններից Հ. Արսեն Բագրատունու ձեռքով հրատարակված օրինակը, բայց ախուսմաննայնով, մենք տեսնում ենք, որ նկատի է առել բանասերների կարևոր ճշտումները (օրինակ, նախկին հրատարակությունում՝ «ատորնայք», ճիշտը՝ ստորնայք) և այլն). այս ևս մեծապես բարձրացնում է թարգմանության դեռահանությունը:

Այս բոլորից բացի, թարգմանիչը ուշի ուշով քննել է Եզնիկի Աստվածաշնչից բերած մեջբերումները և նշել է նրանց Աստվածաշնչի ո՛ր մասից լինելը: Հաճախ տողատակին նշել է նաև բանասերների Հ. Աճառյանի, Ստ. Մալխասյանի, Ե. Թրեմախիսկյան Դուրյանի, Հ. Գ. Գալմաթյանի, Մարինի և ուրիշների տվյալ բառերի ուրույն ընթերցումները կամ հասկացողությունները:

Բացի աշխարհաբարի թարգմանության ունեցած մեծ սլոճանիքներից, որոնցից յուրաքանչյուրը մեր այս փոքր գրախոսականում դժվար է մի աս մի թվել, պետք է ասել, որ ամենապատիվ Գարեգին Պատրիարքի գեղեցիկ Եզնիկի գրաբար բնագիրը ևս կարևոր նշանակություն ունի, քանի որ ցարկ Եզնիկի ձևագիրը գիտական հրատարակությամբ դեռևս լույս չի տեսել, իսկ հրատարակել վրա գտնվող հայերեն շուրջ 12 հրատարակություններն էլ սխալաշատ են, հետևաբար, այսպիսով, ամենապատիվ Տ. Գարեգին Պատրիարքի հրատարակած ներկա բնագիրը միակն է, որ նկատի է ունեցել ոչ միայն Եզնիկի առաջին հրատարակությունից անցած երկար տարիների ընթացքում գիտականների կողմից Եզնիկի հրատարակություններում նշմարված սխալների ուղղումները, այլև ինքն ևս կատարել է մի շարք կարևոր ճշտումներ, այսպիսով, գիտությանը և ընթերցող հասարակությանը տվել Եզնիկի ցարկ հրատարակված ամենաճիշտ բնագիրը:

Ի սրտե ողջունելով ամենապատիվ Տ. Գարեգին Պատրիարքի կատարած Եզնիկի գրքի օգտակար ու գիտական թարգմանությունը, ցանկանում ենք ստեղծագործական նոր հաջողությունների՝ ի շահ մեծապես հայ մատենագրության:

Ս. Բ.

